

University of Groningen

Het effect van milieubeleid op locatiebeslissingen van bedrijven

Veen, Henderikus Cornelis Jozef van der

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2004

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Veen, H. C. J. V. D. (2004). *Het effect van milieubeleid op locatiebeslissingen van bedrijven: verplaatsen, sluiten, of innoveren?* s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

5 DE INVLOED VAN MILIEUBELEID OP LOCATIEKEUZEN DOOR BEDRIJVEN¹⁴

5.1 INLEIDING

In Nederland is er nog nauwelijks onderzoek verricht naar het effect van milieumaatregelen op bedrijfsverplaatsingen. Hoewel de Kamers van Koophandel sinds 1985 binnenlandse bedrijfsverplaatsingen door middel van het Mutatiebalanssysteem in het Handelsregister bijhouden, worden in dit systeem verplaatsingen van Nederlandse bedrijven naar het buitenland en bedrijven die zich in Nederland vestigen niet geregistreerd (Van Steen, 1998). Het is dan ook niet verwonderlijk dat op dit terrein moeilijk literatuur is te vinden. Er bestaat geen overzicht van Nederlandse bedrijven die verplaatst zijn naar het buitenland, laat staan een overzicht van bedrijven die een dergelijke relocatie hebben overwogen maar niet hebben uitgevoerd, of van bedrijven die momenteel een relocatie overwegen.

In de economische geografie is er veel onderzoek gedaan naar motieven van bedrijven met betrekking tot vestigingsplaatskeuze en bedrijfsverplaatsingen (onder meer Pellenbarg, 1985 en Van Steen, 1998 en Pen, 2002). In dit type van onderzoek ligt de nadruk op de economische en ruimtelijke variabelen, bijvoorbeeld (arbeids)marktfactoren en infrastructuur, maar wordt slechts beperkte aandacht besteed aan de invloed van milieufactoren op de locatiebeslissingen door bedrijven.

De voorliggende studie is een poging om dit hiaat in de kennis op te vullen. De gegevens zullen worden verzameld door middel van een schriftelijke enquête onder gemeente- en provincie ambtenaren.

In de studie vormen *bedrijven*, *locatiebeslissingen* en *milieumaatregelen* de kernbegrippen. Dit wordt weerspiegeld door de opzet van een schriftelijke enquête. In de eerste plaats zullen de bedrijven die momenteel een relocatie overwegen of dit de afgelopen twee jaar hebben overwogen worden geïnventariseerd en gecategoriseerd in economische sectoren. In de tweede plaats concentreert de studie zich op locatiebeslissingen door bedrijven. Het effect van milieumaatregelen op locatiebeslissingen door bedrijven zal worden onderzocht. Hiervoor zal per geselecteerd bedrijf de besluitvorming rond een locatiebeslissing worden geanalyseerd. Bij de interpretatie van de resultaten hiervan is het belangrijk de motieven van de bedrijven te kennen. Derhalve zullen de motieven die de bedrijven hebben bij de locatiebeslissing worden geïnventariseerd. Het derde sleutelwoord van deze studie is milieumaatregelen. Het onderzoek richt zich op het effect van milieumaatregelen op locatiebeslissingen door bedrijven. Om de vraag in hoeverre milieumaatregelen aanleiding geven tot locatiebeslissingen van bedrijven te beantwoorden zal het relatieve belang van milieumaatregelen in vergelijking met andere verplaatsingsmotieven van bedrijven worden ingeschat.

¹⁴ Een deel van de resultaten uit dit hoofdstuk werd eerder gepubliceerd in Economisch Statistische Berichten (Veen, H. van der, H. Folmer & T. Snijders, 2000).

In deze schriftelijke enquête zijn milieumaatregelen gedefinieerd als alle eisen die door een overheid aan bedrijven worden gesteld of waarover de bedrijven (onderling) afspraken hebben gemaakt op het terrein van energie of milieu (met betrekking tot lucht, water, bodem, afval, geluid en geur etc.). Het betreft een divers pakket aan milieueisen, die fungeren als randvoorwaarden voor een bedrijf om te kunnen produceren. De milieumaatregelen kunnen variëren van milieubelastingen, milieuheffingen, zoals een energieheffing via ‘end of pipe’-oplossingen, proces geïntegreerde maatregelen, tot convenanten of andere vrijwillige afspraken.

Bij bedrijfsverplaatsingen gaat het zowel om relocaties van gehele bedrijven als van bedrijfsonderdelen, met name de verplaatsing van de productie. Hiernaast komen ook bedrijfssluitingen als gevolg van milieumaatregelen aan de orde.

De doelstelling is om met behulp van de enquête de volgende onderzoeksvragen te beantwoorden:

- Hoe vaak worden bedrijfsverplaatsingen uitgevoerd of overwogen als gevolg van milieumaatregelen?
- Wat zijn de belangrijkste economische sectoren waarin bedrijfsverplaatsingen worden overwogen of uitgevoerd?
- Wat zijn de belangrijkste (re)locatiemotieven van bedrijven die te maken krijgen met –strikte– milieumaatregelen die:
 - op het moment van de enquête een relocatie overwegen?
 - na een relocatie te hebben overwogen besloten niet te verplaatsen.?
 - een relocatie of sluiting doorvoerden?
 - zich vestigden in een Nederlandse gemeente?
- Wat is het relatieve belang van milieumaatregelen in vergelijking met andere relocatiemotieven van bedrijven?

In de enquête wordt aan de respondenten verzocht de bedrijven te noemen die op het moment van de enquête (mede) op basis van milieubeleid een locatiebeslissing overwegen of de twee jaar voorafgaand aan de enquête een locatiebeslissing doorvoerden. Uit de verzamelde bedrijven worden tien bedrijven geselecteerd voor nadere analyse en zo mogelijk modellering en simulatie van de besluitvorming. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een besluitvormingsmodel dat is ontworpen door Bueno de Mesquita (1985 en 2000).

Naast de schriftelijke enquête zijn er interviews afgenomen bij vertegenwoordigers van ambtelijke organisaties, universiteiten en koepelorganisaties van bedrijven. De hoofddoelstellingen van de interviews bestonden uit de inventarisatie van de bedrijven, het verzamelen van een inzicht in de specifieke problemen van de sectoren en het verzamelen van contactpersonen, waardoor gemakkelijker en op de juiste plaats een ingang in deze bedrijven kon worden gevonden. Het (geaggregeerde) resultaat van de inventarisatie van bedrijven is te vinden in paragraaf 5.5. Een overzicht van alle geïnventariseerde bedrijven is opgenomen in Bijlage 4. De andere verzamelde gegevens zijn gebruikt bij het opstellen van de vragenlijsten voor de besluitvormingsanalyses.

De opzet van dit hoofdstuk is als volgt. Paragraaf 5.2 geeft de opzet van de schriftelijke enquête weer, hier wordt de steekproefprocedure uitgelegd en de vragenlijst beschreven. In Paragraaf 5.3 worden de resultaten van de schriftelijke enquête weergegeven. De bespreking hiervan wordt afgesloten door een samenvattende conclusie in Paragraaf 5.4. Vervolgens zullen in Paragraaf 5.5 de resultaten van de interviews met vertegenwoordigers van koepelorganisaties van bedrijven worden besproken. In Paragraaf 5.6 worden de tien geselecteerde bedrijven gepresenteerd. Voor deze bedrijven wordt in Hoofdstuk 6 de besluitvorming geanalyseerd.

5.2 OPZET

Een hoofddoel van de schriftelijke enquête is het identificeren van bedrijven die momenteel een gehele of gedeeltelijke relocatie van het bedrijf overwegen of maximaal twee jaar voorafgaand aan de enquête hebben uitgevoerd, met name naar het buitenland. Bij de besluitvorming hieromtrent dient in ieder geval een milieucomponent een rol te spelen.

De enquête is gericht aan vertegenwoordigers van gemeenten en provincies en niet aan vertegenwoordigers van bedrijven. Het ware mogelijk geweest om een steekproef te trekken uit de 1,2 miljoen ondernemingen en organisaties die Nederland kent (Kamer van Koophandel, 1998). Deze aanpak zou echter nadelen hebben. In de eerste plaats zouden de daaraan verbonden kosten voor dit onderzoek te hoog uitpakken. Een tweede nadeel is dat in het Handelsregister alleen maar uitgevoerde relocaties worden opgenomen en geen relocaties die wel zijn of worden overwogen, maar die niet of nog niet zijn uitgevoerd. Tenslotte is een derde nadeel van het Handelsregister dat daarin geen relocaties naar het buitenland worden bijgehouden. De aanpak die in dit onderzoek is gekozen, een schriftelijke enquête onder de gemeente- en provincieambtenaren, die de contacten met vele bedrijven onderhouden en afkomstig zijn uit milieu- en economische afdelingen, kent deze nadelen niet. Van deze ambtenaren wordt verondersteld dat ze op de hoogte zijn van de besluitvormingsprocessen die zich afspelen bij bedrijven, waaronder plannen van bedrijven met betrekking tot een mogelijke relocatie. Daarnaast wordt aangenomen dat deze ambtenaren zich de internationale relocaties herinneren van de bedrijven, waarvoor zij contactpersoon waren. Een laatste voordeel van de hier gekozen aanpak is de mogelijkheid om te komen tot een selectie van niet alleen evidente cases, de grote bekende multinationals met hoge milieulasten, maar ook van cases die wellicht minder direct voor de hand liggen.

5.2.1 Onderzoekspopulatie

Bedrijven die het milieu belasten dienen hun milieuvergunning aan te vragen bij het rijk, de provincie of de gemeente. Deze partijen fungeren als bevoegd gezag en zijn verantwoordelijk voor de handhaving van de eisen die in de milieuvergunning zijn opgenomen. De specificaties voor de bedrijfscategorieën en de bijbehorende vergunningverleners zijn weergegeven in Bijlage 1 behorend bij het Inrichtingen- en Vergunningenbesluit Milieubeheer (Ministerie van Vrom, 1993a).

Het rijk is de vergunningverlener voor militaire inrichtingen en DNA-laboratoria. Dit betreft een zeer beperkt aantal bedrijven. Provincies zijn de vergunningverlener voor de grotere industriële producenten, zoals multinationals en / of de bedrijven die veel energie gebruiken tijdens hun productieprocessen of die veel milieuschadelijke stoffen uitstoten. Voor de bedrijven die het milieu minder belasten vormen de gemeentelijke colleges van burgemeester en wethouders het bevoegde gezag.

De schriftelijke enquête werd verzonden naar provincieambtenaren en naar gemeenteambtenaren. Alle provincies zijn opgenomen in de onderzoekspopulatie. Voor de gemeenten werd een gestratificeerde steekproef met drie strata getrokken. In totaal 100 Nederlandse gemeenten van het totaal van 572 gemeenten in 1998 werden in de steekproef opgenomen.

Het eerste stratum bestaat uit de 15 grootste Nederlandse gemeenten, grootste in de zin van grootste inwonertal (Staatsalmanak, 1997). Het tweede stratum wordt gevormd door 35 gemeenten, die aselekt zijn getrokken uit de rest van de gemeenten uit de top 100, qua inwonertal. Zodoende zijn 50 van de 100 Nederlandse gemeenten met de grootste inwonertallen in de steekproef opgenomen.

Het derde stratum bestaat uit 50 kleinere gemeenten die qua inwonertal niet in de top 100 van gemeenten vallen. Om een geografische spreiding van de gemeenten in de steekproef over Nederland te bereiken is in eerste instantie per provincie het aantal gemeenten bepaald dat in de steekproef dient te worden opgenomen (zie Tabel 5.1, onder het kopje Aantal gemeenten in de steekproef). Hierbij was het aantal inwoners per provincie en het aantal gemeenten per provincie bepalend. Hoe meer inwoners een provincie heeft en hoe meer gemeenten een provincie heeft des te meer gemeenten van die provincie werden opgenomen in de steekproef.

Op basis van het aantal gemeenten per provincie dat in de eerste twee strata al in de steekproef is opgenomen en het aantal gemeenten dat per provincie in de steekproef dient te worden opgenomen, is per provincie het resterende aantal gemeenten op aselekte wijze getrokken uit de gemeenten (zie Tabel 5.1, onder het kopje 3de Stratum, 50 gemeenten uit posities 101-572). Bijvoorbeeld voor de provincie Friesland dienden 5 gemeenten in de steekproef te worden opgenomen. In de eerste twee strata waren twee gemeenten getrokken, dus moesten in het laatste stratum nog drie gemeenten uit de provincie Friesland worden getrokken.

Tabel 5.1 geeft een samenvatting van de resultaten van de steekproefprocedure. Voor een alfabetische lijst van gemeenten die in de steekproef zijn opgenomen wordt verwezen naar Bijlage 1.

Tabel 5.1**VERDELING VAN GEMEENTEN IN DE STEEKPROEF OVER DE NEDERLANDSE PROVINCIES**

<i>Provincie</i>	<i>Aantal Gemeenten in de steekproef</i>	<i>1ste Stratum 15 grootste¹⁵ gemeenten</i>	<i>2de Stratum 35 gemeenten uit posities 16-100</i>	<i>3de Stratum 50 gemeenten uit posities 101-572</i>
Friesland	5		2	3
Groningen	4	1		3
Drenthe	4		1	3
Overijssel	7	1	3	3
Gelderland	13	3	2	8
Utrecht	7	1	1	5
Flevoland	2		2	
Noord-Holland	14	3	2	9
Zuid-Holland	19	2	9	8
Zeeland	3		1	2
Noord-Brabant	14	4	6	4
Limburg	8		6	2
Totaal	100	15	35	50

De steekproeftrekking vond plaats op basis van de gegevens uit de “Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden 1998”, welke op het moment van het trekken van de steekproef de meest recente officiële cijfers van de Nederlandse gemeenten bevatte. Het trekken van de steekproef verliep volgens het hierboven geschetste plan, behalve voor de provincie Drenthe waar recentelijk, op 1 januari 1998, een gemeentelijke herindeling plaatsvond. Voor de herindeling had Drenthe 34 gemeenten, daarna nog 12. Dit probleem is opgelost door gemeenten, die niet meer bestaan en die in de steekproef zijn opgenomen te converteren naar de nieuwe gemeente, waar ze nu deel van uitmaken. Zo maakt Odoorn nu deel uit van Borger Odoorn, Zuidwolde vormt een deel van gemeente De Wolden, het grootste deel van Ruinen maakt momenteel deel uit van gemeente Hoogeveen. Tenslotte, voor de volledigheid, de gemeente Emmen is getrokken in het tweede stratum; de gemeentelijke herindeling had slechts insignificante gevolgen voor de gemeente Emmen.

In juni 1998 kregen in totaal 174 gemeente- en provincieambtenaren de vragenlijst voor de enquête toegezonden. De 50 grootste gemeenten en de 12 provincies kregen 2 vragenlijsten toegezonden. De ene vragenlijst werd geadresseerd aan de bedrijvencontactfunctionaris, deze is meestal aan een economische gemeentelijke dienst verbonden, de andere vragenlijst werd verzonden naar een vertegenwoordiger van de milieuafdeling, meestal het afdelingshoofd. Voor het verhogen van de response op de enquête werden de vragenlijsten persoonlijk geadresseerd. De 50 kleinere gemeenten kennen vaak geen milieuafdeling, deze gemeenten kregen één vragenlijst toegezonden, persoonlijk geadresseerd aan het hoofd van het bedrijvencontactbureau of het hoofd van de economische afdeling.

¹⁵ Grootste in de zin van het grootste aantal inwoners.

Na drie weken werd een herinneringsbrief verzonden aan de geadresseerden die op dat moment de vragenlijst nog niet hadden geretourneerd.

5.2.2 Vragenlijst

Door middel van de vragenlijst werd de respondenten gevraagd de bedrijven te noemen die op het moment van de enquête of in de twee jaar daaraan voorafgaand een locatiebeslissing namen of overwogen als gevolg van milieubeleid. Vervolgens werden de motieven daarvoor geïnventariseerd.

De vragenlijst is opgedeeld in vier secties. In de eerste drie secties vormt de fase van het besluitvormingsproces van het bedrijf het uitgangspunt. In de eerste sectie gaat het om bedrijven waarvoor de besluitvormingsprocessen nog gaande waren. In de tweede en derde sectie gaat het om de bedrijven die al een besluit hebben genomen, de bedrijven die besloten te blijven (sectie 2) of besloten te sluiten of te vertrekken (sectie 3). De vierde en laatste sectie van de vragenlijst heeft een ander perspectief, want hierin werd nagegaan hoe vaak milieueisen voor bedrijven een vestigingsmotief vormen.

In de eerste sectie van de vragenlijst werd de respondent gevraagd de bedrijven in zijn of haar gemeente of provincie te noemen, waarvan bekend was dat ze een relocatie overwogen. Vervolgens werd de respondent verzocht per bedrijf achtereenvolgens aan te geven:

- de economische sector van het bedrijf. Dit werd gestandaardiseerd door de respondent een overzicht van economische sectoren aan te bieden, gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling (SBI) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 1997a),
- het geschatte aantal werknemers van het bedrijf,
- of het om een relocatie, fusie of sluiting ging en
- de overwogen bestemming van het bedrijf.

Naast deze beschrijvende informatie werd de respondent gevraagd een inschatting te maken van de drie belangrijkste relocatiemotieven die bedrijven hebben en deze vervolgens te ordenen naar hun gewicht. Milieueisen kunnen deel uitmaken van deze top drie. Indien de respondent van mening was dat milieueisen geen deel uitmaken van de drie belangrijkste relocatiemotieven, werd de respondent gevraagd het gewicht van de milieueisen in te schatten in vergelijking met het derde relocatiemotief. De respondent kon volgende gewichten aan milieueisen toekennen: bijna even belangrijk, minder belangrijk of veel minder belangrijk dan het derde relocatiemotief dat zij noemden.

De tweede sectie heeft betrekking op bedrijven die een relocatie hebben overwogen, maar besloten niet te verplaatsen en bijgevolg tegemoet komen aan de milieueisen. In deze sectie werden dezelfde vragen als in sectie 1 voorgelegd aan de respondenten.

De derde sectie van de vragenlijst richtte zich op bedrijven die inmiddels zijn verplaatst of gesloten, eventueel naar het buitenland. Behalve de beschrijvende vragen die ook in secties 1 en 2 aan de respondenten zijn voorgelegd kwamen in deze sectie vragen aan de orde over de motieven van bedrijven voor een binnenlandse relocatie of voor een relocatie naar het buitenland. Motieven van bedrijven om tot sluiting over te gaan werden ook in deze sectie verzameld,

immers zowel de relocatie van een bedrijf als de sluiting van een bedrijf betekenen voor de vestigingsgemeente van het bedrijf een verlies van economische activiteit. Tenslotte is analoog aan de eerste secties het gewicht van milieueisen als een relocatie- of sluitingsmotief bepaald.

Secties 1 tot en met 3 concentreerden zich op het vertrek van bedrijven als gevolg van milieumaatregelen. De laatste sectie ging uit van een ander perspectief. Het is evident dat plaatsen met milde milieueisen aantrekkelijk kunnen zijn voor bedrijven wanneer het gaat om de keuze van een nieuwe vestigingsplaats, want de productiekosten kunnen dan lager uitvallen. Minder bekend is dat plaatsen met strenge milieueisen ook aantrekkelijk kunnen zijn bij de vestigingsplaatskeuze van bedrijven (bijvoorbeeld Zamparutti & Klavens, 1993). Bij de vraagstelling in de enquête is impliciet gelaten of de mildheid van de milieueisen of juist de striktheid van de milieueisen voor bedrijven een vestigingsfactor vormt. Door het analyseren van de door de respondenten genoemde vestigingsmotieven kan worden nagegaan welke van de twee van toepassing is.

Ter vermindering van de belasting voor de respondenten bij het invullen van de enquête is bij deze sectie niet gevraagd naar de specificaties van de bedrijven, maar alleen naar aantallen bedrijven die de nieuwe vestigingsplaats aantrekkelijk vonden –onder meer– vanwege milieueisen. Hierbij werd de frequentie vastgesteld van de volgende categorieën van bedrijven:

- bedrijven afkomstig uit dezelfde provincie als de nieuwe vestigingsplaats,
- bedrijven afkomstig uit een andere Nederlandse provincie,
- bedrijven afkomstig uit het buitenland en tenslotte
- nieuwe bedrijven of vestigingen van bedrijven.

Analoog aan de eerste secties is aan de respondenten gevraagd de drie belangrijkste vestigingsmotieven te ordenen naar het gewicht van het motief. Indien de respondent van mening was dat milieueisen niet tot de drie belangrijkste vestigingsmotieven behoren kreeg de respondent evenals in de vorige secties de mogelijkheid het gewicht van milieueisen te bepalen in relatie tot het op twee na belangrijkste vestigingsmotief van bedrijven (bijna even belangrijk, minder belangrijk, veel minder belangrijk).

Tenslotte werden alle secties afgesloten met een uitnodiging om de vragenlijst te becommentariëren of hierover vragen te stellen. Aan alle respondenten werd vertrouwelijkheid van de gegeven informatie beloofd.

De vragenlijsten zijn afgedrukt in Bijlage 3.

5.3 RESULTATEN

Begin juni 1998 werden er 174 vragenlijsten verzonden. In totaal kwamen er 79 reacties, een response van 45%. Hiervan waren er vijf telefonische reacties (met de mededeling dat er geen bedrijven bekend zijn die als gevolg van milieueisen overwegen of overwogen hebben de huidige vestigingsplaats te verlaten). Wanneer deze telefonische reacties worden afgetrokken van de totale response blijft er een response over van 43%. Dit is een tevredenstellend resultaat, vooral wanneer in beschouwing wordt genomen dat de gevraagde informatie niet

officieel wordt bijgehouden in bestanden. In Tabel 5.2 wordt de response van de gemeenten weergegeven

Tabel 5.2

RESPONSE VAN DE IN DE STEEKPROEF OPGENOMEN GEMEENTEN

<i>Provincie</i>	<i>Aantal Gemeenten in de steekproef</i>	<i>Aantal verzonden Vragenlijsten</i>	<i>Response</i>	<i>%</i>
Friesland	5	7	4	57%
Groningen	4	5	5	100%
Drenthe	4	5	3	60%
Overijssel	7	11	3	27%
Gelderland	13	18	6	33%
Utrecht	7	9	4	44%
Flevoland	2	4	0	0%
Noord-Holland	14	19	8	42%
Zuid-Holland	19	30	8	27%
Zeeland	3	4	4	100%
Noord-Brabant	14	24	14	42%
Limburg	8	14	5	36%
Totaal	100	150	64	43%

Van de vragenlijsten gericht aan de gemeenten is 43% ingevuld en geretourneerd. Alle vragenlijsten die naar gemeenten in de provincies Groningen en Zeeland zijn verzonden werden ingevuld en geretourneerd. Daarentegen kwam er geen response op de vier vragenlijsten die werden gericht aan gemeenten in Flevoland, ook niet nadat deze drie weken na verzending van de vragenlijst een herinneringsbrief hadden gekregen. Voor Flevoland was de kans op response ook het kleinst, want voor Flevoland waren er slechts twee gemeenten in de steekproef opgenomen. Dit is het gevolg van de gekozen procedure bij het trekken van de steekproef (zie paragraaf 5.2.1).

Tabel 5.3

RESPONSE VAN DE PROVINCIES

<i>Provincie</i>	<i>Response</i>	<i>%</i>
Friesland	1	50%
Groningen	2	100%
Drenthe	2	100%
Overijssel	1	50%
Gelderland	2	100%
Utrecht	0	0%
Flevoland	1	50%
Noord-Holland	2	100%
Zuid-Holland	1	50%
Zeeland	1	50%
Noord-Brabant	1	50%
Limburg	1	50%
Totaal	15	63%

Voor alle provincies werden twee vragenlijsten verzonden: één vragenlijst naar een milieuableidende en één vragenlijst naar een vertegenwoordiger van de afdeling economische zaken. De response daarop was 63% (zie Tabel 5.3).

Vanuit de provincie Utrecht kwam geen reactie op de ingezonden vragenlijsten. Omdat de belangrijkste gemeenten in Utrecht wel hadden gerepsondeerd is besloten dit verder zo te laten.

De provincie- en gemeenteambtenaren is gevraagd om overwogen of uitgevoerde bedrijfsverplaatsingen aan te geven, voor zover deze bekend waren. Uit het commentaar dat werd geleverd en de telefonische reacties bleek dat de respondenten niet altijd bereid hun kennis te delen. Als redenen daarvoor werd onder meer aangevoerd dat geen volledigheid kon worden gegarandeerd en dat de informatie waarnaar werd gevraagd vertrouwelijk werd geacht.

5.3.1 Bedrijven en relocatie

De enquête resulteerde in een aantal van 64 bedrijven die volgens de respondenten als gevolg van milieueisen op het moment van de enquête relocatie overwogen of dat de 2 jaar daaraan voorafgaand hebben overwogen. Op basis van de resultaten van de steekproef kan een schattingsinterval worden aangegeven voor het totale aantal Nederlandse bedrijven dat naar aanleiding van milieueisen relocatie overweegt of heeft overwogen. Bij deze schatting is gebruik gemaakt van de methode voor gestratificeerde steekproeven die o.a. is beschreven door Muilwijk, Snijders & Moors (1992: 57). Hierbij wordt de schatting berekend door de sommatie van de stratumtotalen, die bestaat uit de steekproefgemiddelden vermenigvuldigd met de stratumpopulaties.

Tabel 5.4

AANTALLEN BEDRIJVEN DIE OP HET MOMENT VAN DE ENQUÊTE (INTERNATIONALE) RELOCATIE OVERWOGEN, HADDEN BESLOTEN TE BLIJVEN OF EEN RELOCATIE HADDEN UITGEVOERD

Omschrijving	Bestemming		Totaal	Schatting	95% Betrouwbaarheidsinterval	
	Binnen- Land	Buiten- land			Ondergrens	Bovengrens
Lopende Besluitvorming:						
Bedrijven die relocatie overwogen	22	4	26	90	38	143
Afgesloten besluitvorming:						
Niet vertrokken bedrijven			15	83	38	151
Vertrokken bedrijven	19	4	23	110	65	172
Over all schatting			64	284 ¹⁶	231 ¹⁷	337 ⁴
Naar het buitenland vertrokken bedrijven of bedrijven die dat overwogen		8		33	15	52

¹⁶ Sommatie van de afzonderlijke schattingen levert een totaal op van 283. Wanneer er voor alle typen tegelijkertijd wordt geschat, levert dit een (afgeronde) schatting op van 284.

¹⁷ De waarden van de afzonderlijke schattingen voor de ondergrens en de bovengrens van de 95% betrouwbaarheidsintervallen kunnen niet worden gesommeerd om een 'over all' schatting te maken voor de boven- en ondergrens van het 95% betrouwbaarheidsinterval. De geringe aantallen waarnemingen en de bijbehorende hoge standaard deviaties zouden tot een zeer groot inval leiden. Een 'over all' schatting kan worden gemaakt op basis van een aparte berekening, waarin alle waarnemingen zijn opgenomen.

Tabel 5.4 geeft een overzicht van de resultaten van de schattingen. Het geschat aantal bedrijven dat vanwege milieueisen op het moment van de enquête of twee jaar daaraan voorafgaand relocatie overweegt of heeft overwogen bedraagt 284. Door het relatief geringe aantal waarnemingen ontstaat er een grote standaard deviatie. Het aantal bedrijven dat relocatie heeft overwogen of dat momenteel nog doet ligt met 95% zekerheid tussen 231 en 337 bedrijven. Hieronder wordt het aantal van 284 (en de daarmee gepaard gaande intervallschatting) in subgroepen nader gespecificeerd.

Op het moment van invullen overwogen 26 bedrijven relocatie, waarvan vier naar het buitenland (twee veeteelt bedrijven, een aardappelverwerkende fabriek, en een elektrotechnische fabriek). Dit levert een schatting voor heel Nederland op van 90 bedrijven dat op dat moment relocatie overwoog, met een 95% betrouwbaarheidsinterval van 38 tot 143.

De twee jaar voorafgaand aan de enquête overwogen 15 bedrijven een verplaatsing maar besloten uiteindelijk niet te verhuizen. Voor heel Nederland betekent dit een geschat aantal van 83. Met 95% zekerheid kan worden gesteld dat dit aantal tussen 38 en 151 ligt.

Gedurende de laatste twee jaar voor de enquête voerden 23 bedrijven een relocatie uit, waarvan 4 naar het buitenland (een synthetische garefabrikant, een zeemlederfabriek, een scheepswerf en een container terminal). Voor heel Nederland betekent dit een schatting van 110 bedrijven. Het 95% betrouwbaarheidsinterval ligt tussen 65 en 172.

In totaal 8 bedrijven hebben relocatie naar het buitenland overwogen of uitgevoerd. Internationale relocatie van bedrijven lijkt dus een relatief zeldzaam fenomeen. Toepassing van de hierboven ook al gehanteerde schattingsmethode levert voor heel Nederland een schatting op van 33 bedrijven die vanwege milieueisen overwogen of overwogen te vertrekken naar het buitenland. Ook hier wordt vanwege het geringe aantal gevallen een hoge standaard deviatie aangetroffen. Het 95% betrouwbaarheidsinterval ligt dan ook tussen 15 en 52.

De laatste sectie van de enquête concentreert zich op de aantrekkelijkheid van een nieuwe vestigingsplaats voor bedrijven als gevolg van de milieueisen. Tien gemeenteambtenaren noemden bedrijven die naar hun gemeente waren verplaatst of nieuw waren gevestigd vanwege streng of zwak milieubeleid. 18 bedrijven zijn afkomstig uit andere gemeenten in dezelfde provincie, 10 bedrijven komen uit andere Nederlandse provincies, 3 bedrijven zijn afkomstig uit een buitenland en 4 bedrijven zijn opgericht als gevolg van de milieueisen in de nieuwe vestigingsplaats.

Bij deze schattingen moet worden aangetekend dat het denkbaar is dat de resultaten worden vertekend door onderrapportage van de respondenten, waarbij er te weinig bedrijven zijn opgegeven. Onderrapportage kan zowel onopzettelijk als doelbewust van aard zijn. Onopzettelijke onderrapportage kan bij ieder vragenlijstonderzoek optreden, bijvoorbeeld wanneer respondenten zich bepaalde gebeurtenissen niet meer kunnen herinneren of wanneer ze deze vergeten te noteren. Het is dan ook niet uit te sluiten dat ook in deze enquête

onderrapportage heeft plaats gevonden. Doelbewuste onderrapportage kan in de enquête hebben plaatsgevonden wanneer de respondenten de gevraagde informatie te vertrouwelijk achtten. Dat zou het geval kunnen zijn wanneer het gaat om bedrijven die relocatie overwogen op het moment van het invullen van de vragenlijst.

Aan de andere kant is het ook denkbaar dat de respondenten teveel bedrijven rapporteerden. Er is dan sprake van overrapportage. Het zou hierbij kunnen gaan om bedrijven, die misschien wel relocatie overwogen of hebben overwogen, maar waaraan geen milieuredenen ten grondslag liggen of lagen.

5.3.2 Bedrijven die verplaatsing hebben overwogen of uitgevoerd naar sector

Oplopende milieukosten kunnen bedrijven in de verleiding brengen hun bedrijf te verplaatsen. Dit werd duidelijk in 1995 en 1996 ten tijde van de maatschappelijke discussie over de invoering van een regulerende energieverhoging voor bedrijven. In deze discussie werd ook een energieverhogingsvariant besproken voor alle bedrijven, dus met inbegrip van de energie-intensieve bedrijven. Regelmatig werd het dreigement gehoord en de angst uitgesproken dat deze bedrijven Nederland zouden gaan verlaten indien zij te maken zouden krijgen met een energieverhoging. Uiteindelijk werd dan ook besloten een energieverhoging in te voeren uitsluitend voor de kleinverbruikers, de huishoudens en de kleinere bedrijven.

Recentelijk werd een energieverhoging voor het bedrijfsleven ingevoerd, die ook van toepassing is voor de zware energie-intensieve industrie. De bedrijven die participeren in een energiebesparingsconvenant worden hiervan vrijgesteld. Dit is ongeveer in 80% van deze bedrijven het geval (Financieel Dagblad, 4 september 2003). De energieverhoging die ook van toepassing is voor grootverbruikers leidt in de meeste gevallen dus niet tot kostenverhogingen voor deze groep van bedrijven.

Een hoofddoel van de schriftelijke enquête was het inventariseren van bedrijven die onder invloed van milieueisen relocatie overwogen of overwogen. Uit de milieukostenstatistiek van het CBS uit 2001 blijkt dat milieukosten voor Nederlandse bedrijven sinds 1997 gedaald zijn van een gemiddelde van 1,1% naar 1,0% van de omzet¹⁸. De hoogste gemiddelde milieukosten zijn voor de aardolie- en steenkoolverwerkende industrie met van 3,12%. Ook de chemische industrie (2,08%) en de basismetalenindustrie met 1,96% hebben te maken met relatief hoge milieulasten.

Binnen welke economische sectoren spelen milieuoverwegingen nu een rol wanneer bedrijven een relocatie overwogen of uitvoeren?

¹⁸ Hierbij moet worden opgemerkt dat dit niet noodzakelijkerwijs betekent dat de industriële emissies naar het milieu stijgen. Industriële bedrijven proberen meer en meer procesgeïntegreerde oplossingen te vinden voor hun milieuproblematiek. Met deze oplossingen zijn win-win situaties te bereiken, waarbij zowel het milieu als de concurrentiekracht van de bedrijven verbetert. Deze oplossingen zijn echter moeilijk te herkennen en aan te merken als milieu-investeringen.

Om deze vraag te beantwoorden zijn in Tabel 5.5 de door de respondenten gerapporteerde bedrijven gecategoriseerd in economische sectoren. Het gebruikte systeem is de Standaard Bedrijfsindeling van CBS (CBS, 1997).

Tabel 5.5

BEDRIJVEN DIE RELOCATIE HEBBEN OVERWOGEN OF UITGEVOERD NAAR ECONOMISCHE SECTOR

<i>Economische sector</i>	<i>Totaal¹⁹</i>	<i>Bedrijven per sector²⁰</i>	<i>%</i>
Metaalproductenindustrie	22	11230	0,20
Voedings- en genotmiddelenindustrie	9	5070	0,18
Groothandel	8	55189	0,01
Veeteelt	7	91025	0,01
Basismetalaalindustrie	7	245	2,86
Chemische Industrie	5	760	0,66
Wegtransport	4	10290	0,04
Detailhandel en Reparatie	3	85720	0,01
Overige industrie	2	25740	0,00
Akkerbouw	1	51725	0,00
Leder- en lederwarenindustrie	1	450	0,22
Aardolie- en steenkoolverwerkende industrie	1	35	2,86
Glas-, aardewerk-, cement- en kalkindustrie	1	1760	0,06
Zeevaart	1	560	0,18
Overig transport	1	7175	0,01
Overige agrarische bedrijven	1	29837	0,00

De bedrijven in de Metaalproductenindustrie en de Voedings- en genotmiddelenindustrie bereiken de hoogste absolute posities. Als de geïnventariseerde bedrijven worden gerelateerd aan het aantal bedrijven dat actief is in de sector dan wordt een rangorde gevonden die meer samenhangt met de hoogte van de milieukosten van de bedrijven in de economische sectoren. De aardolie- en steenkoolverwerkende industrie en de basismetalaal industrie bereiken dan ex aequo de hoogste relatieve waarde van 2,86%. Daarna komt de Chemische industrie met een waarde van 0,66%. Binnen de andere sectoren wordt relocatie duidelijk minder vaak overwogen of uitgevoerd.

5.3.3 Relocatiemotieven

Hoe belangrijk zijn milieumotieven voor bedrijven in relatie tot de andere motieven die bedrijven hebben wanneer ze een bedrijfsverplaatsing overwegen of hebben uitgevoerd? In de enquête is de respondenten gevraagd de motieven voor de keuze voor een nieuwe vestigingsplaats of voor het blijven op de huidige vestigingsplaats te reconstrueren.

De economische geografie heeft een rijke traditie in het onderzoeken van motieven voor bedrijfsverplaatsing (bijvoorbeeld Van Steen, 1998, Pen & Pellenbarg, 1998. Voor een overzicht zie Pellenbarg, Van Wissen & Van Dijk, 2002.). In dit type van onderzoek wordt meestal een onderscheid gemaakt tussen Push, Pull en Keep factoren. Push factoren zorgen ervoor dat bedrijven de

¹⁹ Het totaal aantal bedrijven in deze tabel komt uit op 74 en niet op 64, omdat in 10 gevallen de respondent de bedrijven niet in één maar in twee economische sectoren onderbracht.

²⁰ Op basis van CBS Statline gegevens voor het jaar 2000, voor het jaar 1998 waren de cijfers niet beschikbaar in Statline.

huidige vestigingsplaats gaan verlaten, omdat deze minder aantrekkelijk is. Pull factoren leiden tot een voorkeur voor een bepaalde nieuwe vestigingsplaats, zoals een betere bereikbaarheid, mogelijkheden voor toekomstige uitbreiding of voldoende parkeergelegenheid. Er kan worden verdedigd dat Push en Pull factoren elkaar's tegengestelde zijn. Wanneer een bedrijf bereikbaarheidsproblemen heeft dan vormt dit een motief om de huidige vestigingsplaats te gaan verlaten, dus een Push factor. Als het bereikbaarheidsprobleem nijpend wordt, zal het bedrijf gaan zoeken naar een nieuwe locatie met een goede bereikbaarheid (Pull factor). Tenslotte zijn er Keep factoren die bevorderen dat een bedrijf op de huidige locatie blijft. Uit eerder onderzoek blijkt dat een belangrijke Keep factor voor de ondernemer bestaat uit de angst om de huidige werknemers te verliezen (Pen & Pellenbarg, 1998).

De motieven zijn gewogen naar het belang van het motief zoals dat is toegekend door de respondent. Om dit belang meetbaar te maken kreeg het belangrijkste motief een vermenigvuldigingsfactor van 3 toegekend, het op één na belangrijkste motief kreeg een vermenigvuldigingsfactor van 2 en het op twee na belangrijkste motief een vermenigvuldigingsfactor 1.

5.3.3.1 Motieven van bedrijven die momenteel relocatie overwegen

In Tabel 5.6 worden de categorieën van motieven weergegeven zoals deze zijn genoemd door de respondenten. Onder de kopjes Rang 1 tot en met 3 wordt de frequentie weergegeven, dus het aantal malen dat het motief is genoemd. Onder het kopje Totaal wordt per motief het totaal weergegeven van de respectievelijke frequenties vermenigvuldigd met de bijbehorende vermenigvuldigingsfactor. Tenslotte wordt onder Gewicht het percentage weergegeven van het Totaal per motief over het totaal van alle genoemde motieven.

Tabel 5.6

MOTIEVEN VAN BEDRIJVEN DIE MOMENTEEL RELOCATIE OVERWEGEN

<i>Motief</i>	<i>Rang 1</i>	<i>Rang 2</i>	<i>Rang 3</i>	<i>Totaal</i>	<i>Gewicht</i>
Uitbreidingscapaciteit	24	8	3	91	36,8%
Bereikbaarheid	5	9	5	38	15,4%
Bedrijfseconomische of bedrijfsinterne ontwikkelingen	4	6	4	28	11,3%
Marktoverwegingen	6	3	3	27	10,9%
Milieueisen	5	2	4	23	9,3%
Kosten zoals loonkosten en gemeentebelastingen	1	3	5	14	5,7%
Woningbouw	1	1	3	8	3,2%
Clustering van bedrijven	1	1	1	6	2,4%
Overige motieven	2	2	2	12	4,9%
N=49					100%

De eerste sectie van de vragenlijst is door 49 respondenten ingevuld. Alle motieven die werden genoemd zijn Push/Pull motieven; in Tabel 5.6 is te zien dat (beschikbaarheid en gebrek aan) Uitbreidingscapaciteit als belangrijkste motief wordt ingeschat voor de bedrijven die momenteel relocatie overwegen. Motieven in verband met Uitbreidingscapaciteit vormen bijna 37% van het totale gewicht

van de genoemde motieven van de bedrijven die momenteel relocatie overwegen. Met een gewicht van ruim 15% volgen Bereikbaarheidsmotieven op grote afstand van Uitbreidingscapaciteit op de tweede plaats. Bereikbaarheid wordt het vaakst genoemd als op een na belangrijkste relocatiemotief. Samen vormen deze twee motieven meer dan 50% van het gewicht van de motieven van bedrijven die momenteel relocatie overwegen. Deze resultaten zijn consistent met eerder onderzoek naar relocatiemotieven van bedrijven (o.a. Pen & Pellenbarg, 1998 en Van Steen, 1998).

Bedrijfseconomische of bedrijfinterne ontwikkelingen, zoals herstructurering en reorganisatie van bedrijven en Marktoverwegingen, zoals nabijheid van toeleveranciers en afzetmarkt staan met ruim 11% en bijna 11% op de plaatsen 3 en 4. Milieueisen met de daaraan verbonden investeringen die het rendement van bedrijven onder druk zetten komen op de vijfde plaats met een gewicht van ruim 9%.

5.3.3.2 Motieven van bedrijven die na een overwogen relocatie besloten niet te gaan verplaatsen.

Wanneer het gaat om motieven van bedrijven die overwogen hun bedrijf te verplaatsen en uiteindelijk besloten niet tot relocatie over te gaan zijn behalve Push/Pull motieven ook Keep motieven van belang. Deze twee typen van motieven worden in verschillende tabellen weergegeven.

Push/Pull motieven werden door 17 respondenten genoemd en 13 respondenten noemden Keep motieven. Tabel 5.7 laat evenals Tabel 5.6 zien dat het vaakst genoemde motief Uitbreidingscapaciteit is. Bereikbaarheid volgt op grote afstand op de tweede plaats. Evenals in de vorige tabel blijkt dat Bereikbaarheid het vaakst wordt genoemd als op een na belangrijkste motief. Milieueisen volgen op plaats nummer 3.

Tabel 5.7

PUSH/PULL MOTIEVEN VAN BEDRIJVEN DIE RELOCATIE OVERWOGEN, MAAR NIET UITVOERDEN

<i>Motief</i>	<i>Rang 1</i>	<i>Rang 2</i>	<i>Rang 3</i>	<i>Totaal</i>	<i>Gewicht</i>
Uitbreidingscapaciteit	10	1	2	34	22,2%
Bereikbaarheid	3	6		21	13,7%
Milieueisen	1	4		11	7,2%
Kosten zoals loonkosten en gemeentebelastingen	1	2	2	9	5,9%
Bedrijfseconomische of bedrijfsinterne ontwikkelingen	1	1	2	7	4,6%
Woningbouw	1			3	2,0%
Uitstraling van de bedrijfsruimte			2	2	1,3%
N=17					56,9%

Tabel 5.8 geeft de Keep motieven weer. Keep factor nummer een is Overheidsbemoeienis, tegemoetkoming van de (lagere) overheid aan de wensen van het bedrijf. De lokale overheid assisteert bedrijven bij het oplossen van problemen die ontstaan als gevolg van milieueisen. Hierbij kan worden gedacht aan het helpen bij het vinden van een nieuwe locatie of het subsidiëren van arbeid of investeringen. Op een gedeelte tweede en derde plaats vinden we Sociale binding met de regio en Economische binding met de regio. Zoals al

eerder is genoemd is de sociale binding van het personeel met de huidige regio altijd een belangrijke Keep factor. Het personeel wenst niet te verhuizen. De sociale binding wordt vaker als belangrijkste motief ingeschat door de respondenten dan economische binding dat het vaakst op de tweede plaats wordt gezet.

Tabel 5.8

KEEP MOTIEVEN VAN BEDRIJVEN DIE RELOCATIE OVERWOGEN, MAAR NIET UITVOERDEN

<i>Motief</i>	<i>Rang 1</i>	<i>Rang 2</i>	<i>Rang 3</i>	<i>Totaal</i>	<i>Gewicht</i>
Overheidsbemoeienis	4	2	3	19	12,4%
Sociale binding met de huidige regio	3	1	1	12	7,8%
Economische binding met de huidige regio	1	4	1	12	7,8%
Kosten verbonden aan relocatie	1	2	1	8	5,2%
Problemen bij het vinden van een nieuwe locatie	2			6	3,9%
Beschikbaarheid van kennis en personeel	1		1	4	2,6%
Herstructurering interne bedrijfsprocessen	1			3	2,0%
Kosten bodemsanering		1		2	1,3%
N=13					43,1%

Een combinatie van de belangrijkste motieven van Tabel 5.7 en Tabel 5.8 maakt de volgende speculatieve interpretatie denkbaar. Bedrijven die aanvankelijk een relocatie overwogen maar besloten de relocatie niet door te zetten gingen op zoek naar een nieuwe locatie vanwege gebrek aan uitbreidingsruimte op de huidige vestigingsplaats of hadden te maken met een slechte bereikbaarheid en in mindere mate met milieueisen. Deze bedrijven besloten op de oorspronkelijke vestigingsplaats te blijven vanwege de hulp die ze door de lokale overheden kregen aangeboden. De lokale overheid hielp het bedrijf met de aankoop van (aangrenzend) terrein, met een verbetering van de bereikbaarheid of –wellicht– met een soepele handhaving van milieueisen. Deze interpretatie wordt ondersteund door een onderzoek van De Roo (1999) waaruit blijkt dat milieuvervuiling door bedrijven gedeeltelijk wordt toegestaan en dat de normen voor bodemverontreiniging soepel worden gehanteerd. De handhaving van milieubeleid door de lagere overheden krijgt een minder hoge prioriteit dan economische ontwikkeling.

5.3.3.3 Motieven van bedrijven voor relocatie of sluiting

De derde sectie van de vragenlijst concentreerde zich op de motieven van bedrijven die daadwerkelijk een relocatie hebben doorgevoerd of inmiddels hun bedrijf of een onderdeel van het bedrijf hebben gesloten. In deze sectie komen de motieven aan de orde van bedrijven die zijn verplaatst naar een andere Nederlandse gemeente, van bedrijven die zijn verplaatst naar een nieuwe locatie in het buitenland en van de bedrijven die zijn gesloten.

Tabel 5.9

MOTIEVEN VAN BEDRIJVEN DIE EEN BINNENLANDSE RELOCATIE UITVOERDEN
(naar een andere Nederlandse gemeente)

<i>Motief</i>	<i>Rang 1</i>	<i>Rang 2</i>	<i>Rang 3</i>	<i>Totaal</i>	<i>Gewicht</i>
Uitbreidingscapaciteit	18	3	3	63	40,9%
Bedrijfseconomische of bedrijfsinterne ontwikkelingen	4	5	2	24	15,6%
Bereikbaarheid	3	6	1	22	14,3%
Marktoverwegingen	4	1	4	18	11,7%
Milieueisen	1	3	1	10	6,5%
Overheidsbemoeienis	1	1	1	6	3,9%
Grondprijs	1	1	1	6	3,9%
Overige motieven		1	3	5	3,2%
N=32					100%

32 respondenten noemden motieven van bedrijven die een binnenlandse relocatie uitvoerden. Er werden alleen Push/Pull motieven genoemd. In Tabel 5.9 worden de motieven van deze bedrijven weergegeven, zoals deze werden ingeschat door de respondenten. Ook deze tabel geeft weer te zien dat Uitbreidingscapaciteit wordt verondersteld het belangrijkste motief te zijn voor bedrijven die een relocatie uitvoeren. Bedrijfseconomische of –interne ontwikkelingen staan op de tweede plaats. Hierbij kan worden gedacht aan een herstructurering of reorganisatie van het bedrijf of een concentratie van bedrijfonderdelen naar een centrale plaats. Op de derde plaats volgt Bereikbaarheid. Milieueisen blijken geen rol van betekenis te spelen wanneer het gaat om een binnenlandse relocatie van bedrijven.

Een relocatie naar het buitenland als gevolg van milieueisen komt, zoals ook blijkt uit de resultaten van deze schriftelijke enquête, relatief zelden voor. Dit kan wellicht een verklaring vormen voor het relatief lage aantal respondenten (21) dat motieven noemde voor deze categorie van bedrijven. In Tabel 5.10 worden de motieven weergegeven van bedrijven die een relocatie naar het buitenland uitvoerden zoals deze door de respondenten zijn ingeschat. Lage loonkosten is het motief dat het hoogste gewicht bereikt. Op grote afstand volgen respectievelijk Bereikbaarheid en Milieueisen op de plaatsen 2 en 3. Milieueisen worden het vaakst als op een na belangrijkste motief genoemd.

Tabel 5.10

MOTIEVEN VAN BEDRIJVEN DIE EEN INTERNATIONALE RELOCATIE UITVOERDEN

<i>Motief</i>	<i>Rang 1</i>	<i>Rang 2</i>	<i>Rang 3</i>	<i>Totaal</i>	<i>Gewicht</i>
Lagere loonkosten	10	2	1	35	37,6%
Bereikbaarheid	3	2	1	14	15,1%
Milieueisen	1	4	1	12	12,9%
Overheidssubsidies	2	1	1	9	9,7%
Beschikbaarheid en prijs van grond	2	1	1	9	9,7%
Bedrijfseconomische of bedrijfsinterne ontwikkelingen	2		1	7	7,5%
Fiscaal klimaat	1	1		5	5,4%
Beschikbaarheid werknemers		1		2	2,2%
N=21					100%

Motieven voor bedrijfssluitingen zijn in deze sectie opgenomen, omdat het effect van een bedrijfssluiting en een verplaatsing voor de oorspronkelijke vestigingsplaats van het bedrijf gelijk zijn. Het betekent een verlies van economische activiteit.

Tabel 5.11

MOTIEVEN VOOR BEDRIJFSSLUITINGEN

<i>Motief</i>	<i>Rang 1</i>	<i>Rang 2</i>	<i>Rang 3</i>	<i>Totaal</i>	<i>Gewicht</i>
Rendement	9	6	2	41	29,5%
Opvolgingsproblemen	5	5	3	28	20,1%
Financiële problemen	6	1	4	24	17,3%
Concernstrategie	1	5	3	16	11,5%
Marktonwikkelingen	2	2		10	7,2%
Kosten vanwege milieueisen	2		3	9	6,5%
Verkoop of overname van het bedrijf		1	2	4	2,9%
Overige motieven		2	3	7	5,0%
N=25					100%

25 respondenten noemden motieven voor bedrijfssluitingen. Deze motieven wijken erg af van de motieven van bedrijven die een relocatie overwegen of uitvoerden. Rendementsproblemen is het meest genoemde motief, gevolgd door Opvolgingsproblemen, er is geen opvolger na het bereiken van de pensioensgerechtigde leeftijd van een eigenaar van een (meestal klein) bedrijf. Milieueisen dragen slechts voor 6,5% bij aan bedrijfssluitingen en spelen dus slechts een rol in de marge.

5.3.4 Pull factoren voor bedrijven

De laatste sectie in de enquête richtte zich op de bedrijven die op het moment van de enquête overwegen of de 2 jaar daarvoor hebben overwogen een nieuwe vestiging te openen op een locatie met gunstige milieueisen. Bij de vraagstelling van de enquête is (bewust) impliciet gelaten of het hierbij gaat om strenge of juist soepele milieueisen. De gemeente- en provincieambtenaren is gevraagd de drie belangrijkste vestigingsmotieven voor bedrijven in hun gemeente of provincie te noemen en te rangordenen.

35 respondenten noemden Pull factoren voor bedrijven. Een goede Bereikbaarheid blijkt onmiskenbaar de belangrijkste eis waaraan een nieuwe vestigingsplaats voor bedrijven moet voldoen. Op de nieuwe vestigingsplaats dient het verkeer te kunnen doorstromen, zodat het bedrijf gemakkelijk toegankelijk is voor bezoekers, toeleveranciers en afnemers van het bedrijf. Bereikbaarheid haalt met ruim 35% van het totale vestigingsplaatsgewicht een bijna 2 maal zo hoog percentage als Uitbreidingscapaciteit dat op de tweede plaats komt. Het is dus wenselijk dat op de nieuwe vestigingsplaats mogelijkheden bestaan om in de toekomst te kunnen uitbreiden.

Tabel 5.12**PULL FACTOREN VOOR BEDRIJVEN**

<i>Motief</i>	<i>Rang 1</i>	<i>Rang 2</i>	<i>Rang 3</i>	<i>Totaal</i>	<i>Gewicht</i>
Bereikbaarheid	16	9	4	70	35,2%
Uitbreidingscapaciteit	10	3	1	37	18,6%
Overheidsbemoeienis		11	13	35	17,6%
Kwaliteit en beschikbaarheid van werknemers	2	2	3	13	6,5%
Economische motieven	2	1	3	11	5,5%
Uitstraling en imago van de locatie	3		1	10	5,0%
Bedrijfseconomische motieven	1	3	1	10	5,0%
Milieueisen (vooral geluidseisen)	1	2	1	8	4,0%
Overige motieven		2	1	5	2,5%
N=35					100%

Hoewel door de respondenten Overheidsbemoeienis nooit als belangrijkste vestigingsmotief is ingeschat wordt het toch een belangrijke factor gevonden. Het bereikt een derde plaats, omdat dit het vaakst is genoemd als op een na belangrijkste motief en op twee na belangrijkste motief. Hierbij moet wel in beschouwing worden genomen dat de enquête is ingevuld door overheidsdienaren, provincie- en gemeenteambtenaren. Hierdoor zou dit resultaat vertekend kunnen zijn. Volgens de ambtenaren kan de overheid bijdragen aan een goed vestigingsklimaat door nieuwe bedrijven een zogenaamde éénloket-aanpak aan te bieden. Hierbij is er één bedrijveninformatiepunt gecreëerd waar de vragen van bedrijven zoveel mogelijk in onderlinge samenhang beantwoord kunnen worden, bijvoorbeeld met betrekking tot de bouw- en de milieuvergunning. Hiernaast bestaan er vaak subsidiemogelijkheden voor nieuwe bedrijven en wordt in een aantal gevallen de grondprijs aangepast.

5.3.5 Het relatieve belang van milieueisen

De laatste te beantwoorden vraag is: "Hoe belangrijk worden milieumotieven ingeschat door gemeente- en provincieambtenaren in vergelijking met andere motieven die bedrijven hebben wanneer ze besluiten over relocatie?"

In het algemeen kan worden gesteld dat andere motieven, zoals uitbreidingscapaciteit en bereikbaarheid, belangrijker worden gevonden dan milieuredenen. Niettemin geven de in dit hoofdstuk gepresenteerde tabellen te zien dat Milieueisen in bijna elke relocatiecategorie een plaats in de subtop bereiken. Over de eerste drie secties, die als perspectief het vertrek van bedrijven hebben, bereiken Milieueisen een gemiddeld relocatiegewicht van bijna 10%.

Milieueisen lijken met een gewicht van 6,5% het minst een rol te spelen bij uitgevoerde binnenlandse relocaties en uitgevoerde bedrijfssluitingen. Daarentegen bereiken Milieueisen het hoogste gewicht bij een uitgevoerde relocatie naar het buitenland (bijna 13%). Dit suggereert dat Milieufactoren meer een rol lijken te spelen bij relocaties naar het buitenland dan bij binnenlandse relocaties of bij bedrijfssluitingen. Dit is ook plausibel want milieueisen aan bedrijven binnen Nederland verschillen niet drastisch, terwijl Nederlandse milieueisen voor bedrijven in veel gevallen strenger zijn dan milieueisen die in het buitenland aan bedrijven worden gesteld.

Bij bedrijfssluitingen gaat het vaak om niet renderende bedrijven of om bedrijven, waarvan de eigenaar geen opvolger heeft. Voor deze bedrijven kunnen milieueisen misschien het laatste zetje geven in het besluit het bedrijf te beëindigen, maar het bedrijf is dan al eerder in een slechte (concurrentie)positie terechtgekomen.

5.4 SAMENVATTING RESULTATEN SCHRIFTELIJKE ENQUÊTE EN CONCLUSIE

In het voorgaande hoofdstuk zijn het ontwerp en de resultaten weergegeven van een schriftelijke enquête onder gemeente- en provincieambtenaren. De belangrijkste doelstellingen van de enquête vormden de schatting van de mate waarin er in Nederland sprake is van Capital Flight als gevolg van milieubeleid door de overheid en de motieven van bedrijven voor locatiebeslissingen wanneer ze te maken krijgen met een aanscherping van dit milieubeleid. Een bijkomende opbrengst van de enquête is de lijst met bedrijven die als gevolg van milieueisen op het moment van de enquête een locatiebeslissing overwegen of dit de 2 jaar daarvoor hebben overwogen. Uit deze lijst worden de bedrijven geselecteerd waarvan de besluitvorming wordt geanalyseerd en indien mogelijk wordt gesimuleerd met een besluitvormingsmodel (in hoofdstuk 6).

De resultaten van de enquête zijn:

- In juni 1998 noemden de respondenten in totaal 64 bedrijven die relocatie overwegen of overwogen gedurende de twee jaar daarvoor. Van de 64 bedrijven overwogen 8 bedrijven relocatie naar het buitenland. Er kan dan ook worden geconcludeerd dat 'Capital Flight', internationale relocatie van bedrijven, slechts in zeer beperkte mate voorkomt.
Hoewel de enquête niet tot doel had een complete lijst samen te stellen, van bedrijven die op het moment van de enquête een relocatie overwoog of had overwogen is het van belang op te merken dat het aantal bedrijven te laag kan zijn weergegeven. Er kan sprake zijn van onderrapportage, omdat respondenten zowel onbedoeld als intentioneel bedrijven, die overwegen te sluiten, fuseren of te verplaatsen of dit de twee jaren voor de enquête hebben overwogen, niet hebben opgenomen op de lijst van bedrijven.
Uit de lijst van geïnventariseerde bedrijven worden in paragraaf 5.5 tien bedrijven geselecteerd, waarvoor besluitvormingsanalyses worden verricht.
- De hierboven genoemde aantallen geïnventariseerde bedrijven fungeren als basis voor de schatting van 284 bedrijven die tussen het midden van 1996 en van 1998 vanwege milieueisen een relocatie overwogen. 33 daarvan overwogen een relocatie naar het buitenland.
- Wanneer de genoemde bedrijven worden gecategoriseerd in economische sectoren blijkt dat bedrijven uit de sectoren metaalproductenindustrie en voedings- en genotsmiddelenindustrie het vaakst worden genoemd als sectoren met bedrijven die relocatie overwegen of hebben overwogen. Wanneer deze lijst wordt gekoppeld aan het aantal actieve bedrijven in de sector ontstaat een rangorde die meer in overeenstemming is met de verdeling van milieulasten over de sectoren: de aardolie- en steenkoolverwerkende industrie

bereikt samen met de basismetaal industrie gezamenlijk de eerste plaats, gevolgd door de chemische industrie.

- Gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden en een slechte bereikbaarheid zijn de belangrijkste motieven voor bedrijven om te gaan zoeken naar een nieuwe locatie in Nederland.
- De belangrijkste reden voor bedrijven om na een overwogen relocatie toch te blijven op de oorspronkelijke vestigingsplaats is hulp van de overheid.
- De lagere arbeidskosten worden door de respondenten verondersteld de belangrijkste reden te zijn voor het verplaatsen van een bedrijf naar het buitenland.
- Milieueisen spelen met een gewicht van 6,5% een geringe rol bij uitgevoerde binnenlandse relocations en uitgevoerde bedrijfssluitingen. Bij uitgevoerde relocations naar het buitenland vormen de milieueisen een relocatiegewicht van bijna 13%. Over alle relocatiemotieven bereiken milieueisen een gewicht van bijna 10%.

Het huidige milieubeleid lijkt slechts een bijkomende factor te zijn voor bedrijven die een relocatie –naar het buitenland– overwogen. Dit kan wellicht worden verklaard door de gemiddelde milieukosten van bedrijven in de industriële sector in 1997 van slechts 1,0% van de omzet (CBS, 2001). De sectoren met de hoogste milieukosten zijn de aardolie- en steenkoolverwerkende industrie, de chemische industrie en de basismetaal industrie. In paragraaf 5.3.2 werd aangegeven dat binnen deze sectoren relatief weinig bedrijven actief zijn. Indien rekening wordt gehouden met het aantal bedrijven per sector wordt gevonden dat binnen de aardolie- en steenkoolverwerkende industrie en de basismetaalindustrie de hoogste percentages worden gevonden van bedrijven die relocatie hebben overwogen of uitgevoerd, op afstand gevolgd door de chemische industrie. Dit resultaat suggereert dat de hoogte van de milieukosten toch een rol van betekenis lijkt te spelen in het locatiedrag van bedrijven.

Hoewel in 1999 en 2000 twee kunstmestfabrieken werden gesloten vanwege milieueisen (Volkskrant, 14-1-99 & het Financieele Dagblad, 5-6-99), lijken de milieukosten in de meeste gevallen nog geen doorslaggevende factor te zijn in het locatiedrag van bedrijven. In de eerste plaats is dat terug te voeren op het geringe gemiddelde aandeel (van 1,0%) dat milieukosten uitmaken van de omzet van bedrijven. In de tweede plaats worden relocatiebeslissingen van bedrijven voornamelijk genomen vanwege andere motieven en zijn milieueisen slechts een bijkomende factor.

5.5 SELECTIE VAN DE BEDRIJVEN VOOR BESLUITVORMINGSANALYSE

De lijst van de bedrijven die tussen 1996 en 1998 een locatiebeslissing hebben overwogen of uitgevoerd kwam tot stand als resultaat van de schriftelijke enquête onder gemeente- en provincieambtenaren en van de interviews met vertegenwoordigers van overheidsorganisaties en koepelorganisaties van bedrijven, waarvan bekend is dat ze relatief hoge milieulasten hebben.

Tijdens deze inventarisaties werden 4 van de 5 typen van locatiebeslissingen genoemd. Het betreft naleving (betaling van heffingen of aanpassing van de productieprocessen), sluiting, relocatie en dislocatie (investering in

productiefaciliteiten op een nieuwe locatie en als gevolg van de milieueisen niet op de bestaande locatie). Het locatiealternatief expansie werd niet genoemd. Als gevolg van dit resultaat worden dus geen bedrijven in de selectie opgenomen die als gevolg van milieubeleid expanderen. De verdeling over de alternatieven wordt beschreven in Tabel 5.13.

Tabel 5.13

AANTAL GEÏNVENTARISEERDE BEDRIJVEN DIE EEN LOCATIEBESLISSING HEBBEN OVERWOGEN OF UITGEVOERD DOOR MILIEUBELEID NAAR LOCATIEBESLISSING PER DATAVERZAMELINGSMETHODE

<i>Locatiebeslissing</i>	<i>Naleving</i>	<i>Sluiting</i>	<i>Relocatie</i>	<i>Dislocatie</i>	<i>Expansie</i>
Interviews	10	6	7 + agrarische bedrijven ²¹	1	0
Schriftelijke enquête	0	7	57	0	0

In totaal werden er 88 bedrijven geïnterviewd die tussen het midden van 1996 en van 1998 als gevolg van milieubeleid een locatiebeslissing overwogen of uitvoerden. De gehele lijst van geïnterviewde bedrijven is opgenomen in Bijlage 4.

De bedrijven werden verzameld door middel van een schriftelijke enquête en door interviews met rijksambtenaren en vertegenwoordigers van koepel- en belangenorganisaties voor bedrijven. De schriftelijke enquête werd uitgezet onder 24 provincieambtenaren die de contacten met de grotere bedrijven en energieintensieve en milieubelastende bedrijven onderhouden en onder 150 gemeenteambtenaren, die te maken hebben met de kleinere en minder milieubelastende bedrijven.

Tijdens de interviews werden een aantal bedrijven meerdere malen genoemd als zijnde interessante cases voor besluitvormingsanalyse. Deze bedrijven werden ook als case geselecteerd.

Tijdens de interviews werden voornamelijk grotere bedrijven waaronder veel multinationale bedrijven genoemd, terwijl door middel van de schriftelijke enquête vooral kleinere bedrijven werden geïnterviewd. Dit (verwachte) resultaat is een gevolg van de gebruikte dataverzamelingmethoden die ook in de praktijk complementair bleken te zijn.

Bij de selectie van bedrijven voor besluitvormingsanalyse heeft ook een ander aspect meegewogen, namelijk het moment waarop de data met betrekking tot het besluitvormingsproces konden worden verzameld. Hierbij wordt met name bedoeld op de data waarmee het besluitvormingsmodel wordt gevoed, de modeldata (zie hiervoor paragrafen 3.4 en 3.5). De modeldata bestaan uit de potentiële invloed van de partijen die betrokken zijn bij de besluitvorming, de standpunten van de partijen en de belangen van de partijen. De modeldata worden verzameld door middel van expertinterviews. Tijdens de interviews wordt aan de experts gevraagd deze gegevens zowel in kwantitatieve inschattingen als kwalitatieve bewoordingen weer te geven. Deze gegevens kunnen ex-ante of ex-post worden verzameld, dus voorafgaand aan de besluitvorming of op een moment dat de uitslag van de besluitvorming al bekend is.

²¹ Tijdens de interviews wezen de experts herhaaldelijk op de relocatie van agrarische bedrijven. Hierbij wisten ze echter geen specifieke voorbeelden te geven.

In dit onderzoek wordt voor de helft van de cases een ex-post dataverzameling uitgevoerd en voor de andere helft een ex-ante dataverzameling.

Deze overwegingen hebben geleid tot de selectie van tien bedrijven voor besluitvormingsanalyse. Een aantal bedrijven stelde prijs op anonimisering. Hierop is besloten alle bedrijven anoniem weer te geven.

Tabel 5.14

**VOOR BESLUITVORMINGSANALYSES GESELECTEERDE BEDRIJVEN
NAAR SECTOR, TYPE LOCATIEBESLISSING EN TIJDSTIP VAN DE DATAVERZAMELING**

<i>Sector</i>	<i>Bedrijf / Onderneming</i>	<i>Locatiebeslissing</i>	<i>Ex post / Ex ante</i>
Basismetaal	Staalfabriek	Naleving	Ex post
Basismetaal	Zinksmelter	Sluiting/Naleving	Ex post
Basismetaal	Aluminiumsmelter	Sluiting/Naleving	Ex ante
Aardolie-industrie	Olieraffinaderij	Sluiting/Naleving	Ex post
Aardolie-industrie	Olieraffinaderij	Naleving	Ex post
Chemische Industrie	Kunstmestfabriek	Sluiting/Naleving	Ex ante
Chemische Industrie	Kunstmestfabriek	Sluiting/Naleving	Ex ante
Leerverwerkende industrie	Zeemleerfabriek	Relocatie	Ex post
Landbouw	Veeteeltbedrijf A	Relocatie	Ex ante
Landbouw	Veeteeltbedrijf B	Dislocatie	Ex ante

In hoofdstuk 6 worden deze bedrijven aan een besluitvormingsanalyse onderworpen.